

JADWIGA POTRZESZCZ

GODNOŚĆ CZŁOWIEKA W ORZECZNICTWIE POLSKIEGO TRYBUNAŁU KONSTITUCYJNEGO*

WPROWADZENIE

W orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego (TK) coraz częściej pojawia się odwołanie do godności człowieka jako wartości nadrzędnej. Fakt ten należy ocenić bardzo pozytywnie, wielokrotnie bowiem podkreślano w doktrynie potrzebę ochrony godności człowieka. W Polsce wyraźne ożywienie zainteresowania pojęciem godności można było zaobserwować w związku z procesem tworzenia nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (RP) i ostatecznym jej ustanowieniem w obecnym kształcie¹.

Konstytucja RP z 1997 r. trzykrotnie przywołuje pojęcie godności. Najpierw w preambule czytamy: „Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności

Mgr JADWIGA POTRZESZCZ – asystent Katedry Filozofii Prawa WPPKiA KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: jagap@kul.lublin.pl

* Artykuł uwzględnia stan na dzień 29 lutego 2004 r.

¹ Zob. np. J. K r u k o w s k i, *Godność człowieka podstawą konstytucyjnego katalogu praw i wolności jednostki*, [w:] L. W i ś n i e w s k i (red.), *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, Warszawa 1997, s. 38-50; F. J. M a z u r e k, *Pojęcie godności człowieka. Historia i miejsce w projektach konstytucji III Rzeczypospolitej*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 6(1996), s. 5-41; B. K e m p e n, *Godność człowieka jako idea przewodnia konstytucji w Europie*, [w:] J. K r u k o w s k i, O. T h e i s e n (red.), *Kultura i prawo*, t. I: *Podstawy jedności europejskiej*, Lublin 1999, s. 203-235; J. B u c i Ń s k a, *Godność człowieka jako podstawowa wartość porządku prawnego*, „Prawo – Administracja – Kościół”, 2001, nr 2/3(6/7), s. 31-49; K. C o m p l a k (red.), *Godność człowieka jako kategoria prawna*, Wrocław 2001.

i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej”; następnie w art. 30, rozpoczynającym rozdział II, poświęcony unormowaniu wolności, praw i obowiązków człowieka i obywatela: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”²; wreszcie w art. 233 ust. 1: „Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie może ograniczać wolności i praw określonych w art. 30 [godność człowieka – przyp. J. P.]”.

Naturalną konsekwencją zapisów konstytucyjnych powinno być ukształtowanie się treści pojęcia godności człowieka w orzecznictwie sądów, a w szczególności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, który pełni funkcję strażnika Konstytucji i jako jedyny ma prawo interpretowania jej zawartości w ostatniej instancji³, co dotyczy również treści art. 30. Uściślenie normatywnej treści pojęcia godności człowieka następuje najczęściej poprzez wskazanie sposobu naruszenia godności w konkretnych przypadkach, czyli od strony negatywnej. Próba określenia normatywnej treści godności w sensie pozytywnym jest trudniejsza, a niektórzy nawet twierdzą, że niemożliwa⁴, ponieważ wymaga to określenia konkretnej formuły człowieka.

Na godność jako kategorię „ubogą treściowo” zwrócił uwagę M. Piechowiak, twierdząc, że godność jest pewną rzeczywistością nie dającą się jednoznacznie ująć w formuły prawne, może jednak być i jest przez te formuły

² Art. 30 polskiej Konstytucji w swoim brzmieniu nawiązuje do treści art. 1 ust. 1 niemieckiej Konstytucji z 1949 r., który stwierdza: „Godność człowieka jest nienaruszalna. Jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem wszystkich władz państwowych”.

³ Sam TK wprost podkreśla, że „nie można zaprzeczyć, że Konstytucja przy całej swej specyfice jest aktem normatywnym i jako taki winna być przez Trybunał Konstytucyjny interpretowana” (Wyrok z dnia 29 kwietnia 2003 r., sygn. akt SK 24/02, OTK ZU, Nr 4/A/2003, poz. 33). E.-W. Böckenförde słusznie zauważył, że „Sąd konstytucyjny jest powołany do tego, by chronić i zabezpieczać konstytucję, żeby jej służyć. Jest on niezależny, poddany tylko konstytucji stanowiącej miarę jego sądów, lecz interpretuje on konstytucję całkiem samodzielnie i – w ostatniej instancji – w sposób wiążący, nie będąc zarazem zobowiązany do przestrzegania ustalonego kanonu metod interpretacji. Jak więc można uniknąć tego, aby sąd nie stał się p a n e m k o n s t y t u c j i [podkr. – J. P.]?” (E. W. B ö c k e n f ö r d e, *Państwo prawa w jednoczącej się Europie*, Warszawa 2000, s. 70).

⁴ Tak np. P. Tuleja, który uważa, że nie jest możliwe ani konieczne sformułowanie w sposób jednoznaczny normatywnej treści konstytucyjnej zasady ochrony godności jednostki. Zob. P. T u l e j a, *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności*, Zakamycze 2003, s. 111.

wskazywana i jako taka musi być brana pod uwagę tak w procesie stanowienia prawa, jak i jego wykładni. Najistotniejsze jest wskazanie tego, co decyduje o różnicy między człowiekiem a innymi bytami i co jest podstawą szczególnego traktowania człowieka. Tak więc godność jest kategorią pozwalającą zapewnić „otwartość” systemu normatywnego na dopełnienia i jego stały „kontakt” z konkretnym dobrem poszczególnych ludzi⁵.

Celem tego artykułu jest ukazanie sposobu pojmowania godności człowieka w świetle orzecznictwa TK poprzez analizę i interpretację wszystkich dotychczasowych wypowiedzi tego sądu⁶, w których pojawia się pojęcie godności⁷.

I. WYPOWIEDZI TK WYRAŻAJĄCE BEZPOŚREDNIO SPOSÓB ROZUMIENIA GODNOŚCI CZŁOWIEKA

1. *Godność człowieka jako najwyższa wartość w hierarchii wartości konstytucyjnych*

W swoich wypowiedziach dotyczących systemu wartości zawartych w Konstytucji TK wyraził stanowisko, że zasada przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka zajmuje centralne miejsce w tym systemie⁸. Podkreślił również, że m.in. art. 30 Konstytucji określa aksjologiczne i normatywne podstawy całego systemu prawa⁹. Ponadto *expressis verbis* uznał, że godność ludzka może być traktowana jako samoistny wzorzec konstytucyjny, także w wypadku skargi konstytucyjnej¹⁰, z czego wynika, że TK uznaje art. 30 Konstytucji za źródło praw podmiotowych, kwestionując jednocześnie stanowisko przeciwne – odmawiające zaliczenia godności do praw podmiotowych,

⁵ Por. M. P i e c h o w i a k, *Filozofia praw człowieka*, Lublin 1999, s. 86-88.

⁶ Materiał badawczy stanowią wszystkie orzeczenia TK (OTK) wydane do 29 lutego 2004 r. i opublikowane w Zbiorze Urzędowym (ZU).

⁷ TK odwoływał się do godności człowieka jeszcze przed wejściem w życie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.

⁸ Wyrok z dnia 23 marca 1999 r., sygn. K. 2/98, OTK ZU Nr 3(25)/1999, poz. 38.

⁹ Wyrok z dnia 27 maja 2002 r., sygn. akt K 20/01, OTK ZU Nr 3/A/2002, poz. 34. Jak słusznie zauważył D. Dudek, zasada godności człowieka powinna być raczej umieszczona w rozdziale I Konstytucji wśród zasad ustrojowych. Zob. D. D u d e k, *Wprowadzenie*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 IV 1997 roku. Wybór źródeł*, Lublin 1998, s. 16.

¹⁰ Dotychczas nie wniesiono skargi konstytucyjnej opartej wyłącznie na zarzucie naruszenia godności człowieka.

jako że zasada godności umieszczona została wśród innych zasad ogólnych. Nadawanie art. 30 Konstytucji sensu prawa przedmiotowego, zdaniem TK, w nieprzekonywający interpretacyjnie sposób ogranicza konstytucyjną ochronę jednostki¹¹. Zdaniem TK status człowieka i obywatela RP wyznaczony jest przede wszystkim przez normy rozdziału II Konstytucji, a więc przez wolności i prawa, których podstawą („źródłem”) jest przyrodzona i niezbywalna godność człowieka. Normy te określają sferę wolności i praw człowieka i obywatela i tworzą zasadniczą podstawę do formułowania konstytucyjnych wolności i praw, których naruszenie może być podstawą skargi konstytucyjnej¹².

2. Adresaci normy zawartej w art. 30 Konstytucji

TK uznał, że skoro godność człowieka jest źródłem praw i wolności jednostki, to fakt ten determinuje sposób ich rozumienia i urzeczywistniania przez państwo. Zakaz naruszania godności ma charakter bezwzględny i adresowany jest do wszystkich. Natomiast obowiązek poszanowania i ochrony godności nałożony został na władze publiczne państwa. Godność człowieka podlega bezwzględnej ochronie, jest to jedyne prawo, wobec którego nie byłoby możliwe zastosowanie zasady proporcjonalności¹³. W konsekwencji wszelkie działania władz publicznych powinny, z jednej strony, uwzględniać istnienie pewnej sfery autonomii, w ramach której człowiek może się w pełni realizować społecznie, a z drugiej – działania te nie mogą prowadzić do tworzenia sytuacji prawnych lub faktycznych odbierających jednostce poczucie

¹¹ Wyrok z dnia 15 października 2002 r., sygn. akt SK 6/02, OTK ZU Nr 5/A/2002, poz. 65. TK przywołuje w swej argumentacji poglądy doktryny: K. W o j t y c z e k, *Ochrona godności człowieka, wolności i równości przy pomocy skargi konstytucyjnej*, [w:] C o m p l a k (red.), *Godność człowieka jako kategoria prawna*, s. 210; M. J a b ł o Ń s k i, *Pojęcie i ochrona godności człowieka w orzecznictwie organów władzy sądowniczej w Polsce*, [w:] C o m p l a k (red.), *Godność człowieka jako kategoria prawna*, s. 304; K. C o m p l a k, *Uwagi o godności człowieka oraz jej ochrona w świetle nowej Konstytucji*, „Przegląd Sądowy”, 1009, nr 5, s. 44; L. U r b a n e k, *Pojęcie godności człowieka w Konstytucji RP z 1997 r. a problem definicji*, „Prawa Człowieka”, 2000, nr 7, s. 67.

¹² Wyrok z dnia 29 kwietnia 2003 r., sygn. akt SK 24/02, OTK ZU Nr 4/A/2003, poz. 33.

¹³ Wyrok z dnia 5 marca 2003 r., sygn. akt K 7/01, OTK ZU Nr 3/A/2003, poz. 19.

godności¹⁴. Władza ustawodawcza jako jeden z organów władz publicznych ma szczególne zadanie poszanowania i ochrony godności człowieka¹⁵.

Zadanie to spoczywa również na administracji, która pełni wobec obywatela funkcję służebną i w sytuacji, gdy – jak to wyraził TK – zakończenie procesu weryfikacji dokumentacji jest utrudnione z przyczyn niezależnych od zainteresowanego, to jej obowiązkiem jest fachowa i rzetelna pomoc. Brak takiej pomocy, skutkujący pozbawieniem możliwości dochodzenia uprawnień przez strony postępowania, jest wysoce naganny i nie może prowadzić do naruszenia konstytucyjnie chronionej godności człowieka, na której straży stoi również administracja publiczna¹⁶. Stanowisko TK na temat roli administracji publicznej w ochronie godności człowieka ma tym większe znaczenie, że rzeczywistość dnia codziennego czasami daleko odbiega od wyrażonego tutaj ideału.

W jednym z orzeczeń TK wskazał na ustawowy obowiązek policji dotyczący respektowania godności obywateli oraz przestrzegania i ochrony praw człowieka. Obowiązek ten musi być respektowany również w przypadku działań zmierzających do rozwiązania zgromadzenia¹⁷.

3. Funkcje godności człowieka

Godność człowieka, o której mowa w art. 30 Konstytucji, pełni w porządku konstytucyjnym – zdaniem TK – kilka funkcji. Przede wszystkim jest łącznikiem między Konstytucją jako aktem prawa pozytywnego a porządkiem prawnonaturalnym. Stanowi ponadto determinantę interpretacji i stosowania Konstytucji. Jest też wyznacznikiem systemu i zakresu poszczególnych praw

¹⁴ Wyrok z dnia 4 kwietnia 2001 r., sygn. K. 11/00, OTK ZU Nr 3(41)/2001, poz. 54.

¹⁵ Wyrok z dnia 19 maja 1998 r., sygn. U. 5/97, OTK ZU Nr 4(19)/98, poz. 46. Zob. też: Postanowienie z dnia 9 maja 2000 r., sygn. akt Ts 84/99, OTK Nr 4/B/2002, poz. 244, w którym TK odniósł się m.in. do zarzutu naruszenia godności skarżącej poprzez brak penalizacji zachowań naruszających godność: „Brak penalizacji tego typu zachowań w istocie przenosi ciężar ochrony z władz publicznych na samego pokrzywdzonego, czego nie da się pogodzić z art. 30 w związku z art. 2 Konstytucji. [...] skarżąca zasadnie wywiodła z treści art. 30 Konstytucji obowiązek władz publicznych udzielenia ochrony prawnej godności człowieka”.

¹⁶ Wyrok z dnia 15 kwietnia 2003 r., sygn. akt SK 4/02, OTK ZU Nr 4/A/2003, poz. 31. Podobnie uważa J. Łukasiewicz, który do istoty działań administracji publicznej zalicza m.in. poszanowanie i ochronę przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka. Zob. J. Ł u k a - s i e w i c z, *Zarys nauki administracji*, Warszawa 2004, s. 198.

¹⁷ Uchwała z dnia 16 marca 1994 r., sygn. W. 8/93, OTK 1994 – cz. I, poz. 18.

i wolności człowieka i obywatela, a także podmiotowym prawem jednostki o odrębnej treści prawnej¹⁸.

Wyodrębnienie przez TK funkcji godności człowieka jako łącznika między prawem pozytywnym a prawem naturalnym jest szczególnie godne uwagi i warto przy tej okazji przypomnieć jeden z najważniejszych wątków dyskusji konstytucyjnych dotyczący kwestii prawa naturalnego w przyszłej Konstytucji. Problem jest ściśle związany z redakcją art. 8. ust. 1 Konstytucji, którego brzmienie jest następujące: „Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej”¹⁹. Zapis w tej formie sugeruje hołdowanie pozytywizmowi prawnemu z jego myślą przewodnią, że „tylko prawo pozytywne jest prawem”. Jednakże brzmienie art. 30 Konstytucji wyraźnie temu zaprzecza. W efekcie mamy niejednorodność aksjologiczną Konstytucji²⁰. Rozstrzygnięcie kolizji wartości pozostawione zostało woli interpretatorów, czyli uzależnione jest od tego, czy będą akceptować teorię prawa naturalnego, czy teorię pozytywizmu prawnego²¹.

W tej sytuacji z nadzieją oczekiwano, że TK dokona wykładni harmonizującej między przepisem o godności człowieka z art. 30, przepisem o naczelnej randze Konstytucji według art. 8 i preambułą²². W pewnym stopniu oczekiwaniom tym odpowiada traktowanie godności człowieka jako łącznika między prawem pozytywnym a prawem naturalnym. Ponadto TK *expressis verbis* określił swoje stanowisko w kwestii ponadpozytywnego znaczenia zasady

¹⁸ Wyrok z dnia 15 października 2002 r., sygn. akt SK 6/02, OTK ZU Nr 5/A/2002, poz. 65. TK powołuje się tu na poglądy L. Garlickiego (*Komentarz do art. 30 Konstytucji*, w druku).

¹⁹ W trakcie prac nad nową Konstytucją odrzucono propozycję zapisu: „Konstytucja jest najwyższym stanowionym prawem Rzeczypospolitej Polskiej”, zgłoszoną w obywatelskim projekcie Konstytucji, popieranym przez ugrupowania centroprawicowe i NSZZ „Solidarność”. Przeciwnicy takiego zapisu obawiali się, że system źródeł prawa zostanie – w konsekwencji pozostawienia przymiotnika „stanowionym” – otwarty od góry, co oznacza, że ponad normami wywiedzionymi z najwyższego dokumentu prawotwórczego, jakim jest Konstytucja, dostrzega się istnienie innego jeszcze prawa – prawa, którego treść i obowiązywanie nie zależy od aktów stanowienia. Por. P. W i n c z o r e k, *Dyskusje konstytucyjne*, Warszawa 1996, s. 77 i 120-122.

²⁰ Konstytucja niemiecka w art. 20 ust. 3 wyraźnie rozróżnia między ustawą a prawem: „Władza ustawodawcza jest związana porządkiem konstytucyjnym, a władza ustawodawcza i sądownicza są związane ustawą i prawem”, co oznacza, że są związane również i prawem naturalnym.

²¹ Por. J. K r u k o w s k i, *Chrześcijańska koncepcja praw człowieka podstawą jedności Europy*, [w:] *Prawnik katolicki a wartości prawa*, red. T. Szymański, Kraków 1999, s. 59; J. P o t r z e s z c z, *Filozoficzne podstawy praw człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 12(2002), z. 1, s. 26-27.

²² K e m p e n, *Godność człowieka jako idea przewodnia konstytucji w Europie*, s. 231.

godności człowieka, stwierdzając, że już we wstępie do Konstytucji podkreśla się, że stosowaniu Konstytucji winna towarzyszyć dbałość o zachowanie przyrodzonej godności człowieka. Godność zatem – jak twierdzi TK – nie może być rozumiana jako cecha czy też zespół praw nadawanych przez państwo. Jest ona bowiem w stosunku do państwa pierwotna, w czego konsekwencji zarówno ustawodawca, jak i organy stosujące prawo muszą respektować treści zawarte w pojęciu godności, przysługującej każdemu człowiekowi²³.

Dostrzeżenie przez TK ponadpozytywnej rangi godności człowieka ma kluczowe znaczenie dla wyodrębnienia wszystkich pozostałych funkcji tego pojęcia, a mianowicie funkcji determinanty interpretacji i stosowania Konstytucji, funkcji wyznacznika systemu i zakresu poszczególnych praw i wolności oraz funkcji podmiotowego prawa jednostki o odrębnej treści prawnej.

4. *Aspekty znaczeniowe pojęcia godności człowieka*

W jednym z orzeczeń TK stwierdził, że pojęcie godności nie daje się sprowadzić do jednego aspektu znaczeniowego, lecz może ono występować w rozmaitych kontekstach i przenikać różne koncepcje polityczne, filozoficzne i religijne²⁴.

Komentując powyższe stwierdzenie, warto przytoczyć poglądy B. Kempena dotyczące godności człowieka. Słusznie zauważył on, że mimo możliwości rozmaitych kontekstów pojęcia godności, jednak bez biblijno-chrześcijańskiego „zapłonu inicjującego” ideę godności człowieka nie byłoby możliwe podkreślenie indywidualnej zdolności człowieka do samostanowienia²⁵. Należy również przyznać rację G. Robbersowi, że najważniejsze pojęcia prawa państwowego (w tym np. godność) są sekularyzowanymi pojęciami teologicznymi²⁶. Również jeśli wrócimy do dyskusji konstytucyjnych, jakie miały miejsce przy tworzeniu Konstytucji RP, okaże się, że zwolennicy wprowadzenia odwołań do prawa naturalnego (przepis art. 30 Konstytucji oraz treść preambuły zawierają pośrednio odwołanie do prawa naturalnego) – chociaż nie precyzowali, o jaką filozoficzną wersję koncepcji prawnona-

²³ Wyrok z dnia 4 kwietnia 2001 r., sygn. K. 11/00, OTK ZU Nr 3(41)/2001, poz. 54.

²⁴ Wyrok z dnia 4 kwietnia 2001 r., sygn., K. 11/00, OTK ZU Nr 3(41)/2001, poz. 54.

²⁵ K e m p e n, *Godność człowieka jako idea przewodnia konstytucji w Europie*, s. 223.

²⁶ G. R o b b e r s, *Religia i wolność religijna w Niemczech – Bóg w ustawie zasadniczej*, [w:] J. K r u k o w s k i (red.), *Kultura i Prawo*, t. IV: *Religia i wolność religijna w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie integracji europejskiej*, Lublin 2004, s. 61.

turalnych im chodzi – mieli na myśli tomistyczną odmianę tej koncepcji. W dyskusjach konstytucyjnych nie pojawiły się prawie w ogóle propozycje, aby nadać odwołaniu do prawa naturalnego jakiś inny sens²⁷.

Istotne znaczenie dla posługiwania się klauzulą godności człowieka w praktyce orzeczniczej TK ma wyodrębnienie przez ten organ dwóch wymiarów konstytucyjnie gwarantowanej godności człowieka, które znajdują swoje oparcie w art. 30 Konstytucji. Powołując się na doktrynę, TK stwierdził, że

Godność człowieka jako wartość transcendentna, pierwotna wobec innych praw i wolności człowieka (dla których jest źródłem), przyrodzona i niezbywalna – towarzyszy człowiekowi zawsze i nie może być naruszona ani przez prawodawcę, ani przez określone czyny innych podmiotów. W tym znaczeniu człowiek zawsze zachowuje godność i żadne zachowania nie mogą go tej godności pozbawić ani jej naruszyć. W drugim znaczeniu godność człowieka występuje jako „godność osobowa” najbliższa temu, co może być określane prawem osobistości, obejmującym wartości życia psychicznego każdego człowieka oraz te wszystkie wartości, które określają podmiotową pozycję jednostki w społeczeństwie i które składają się, według powszechnej opinii, na szacunek należny każdej osobie. Oczywiście, jedynie godność w tym drugim znaczeniu może być przedmiotem naruszenia, może być „dotknięta” przez zachowania innych osób oraz regulacje prawne²⁸.

W przytoczonej wyżej wypowiedzi TK pojawia się wyraźne rozróżnienie dwóch rodzajów godności: (1) godności nienaruszalnej – przyrodzonej i niezbywalnej oraz (2) godności naruszalnej – którą można utracić. Rozróżnianie tych rodzajów godności z pewnością będzie miało korzystny wpływ na zakres ochrony praw człowieka i udoskonali sposób posługiwania się klauzulą godności człowieka. Jednakże pewne wątpliwości rodzą się w związku ze stosowaną przez TK terminologią odnośnie do wyróżnionych rodzajów godności. Tradycyjnie już bowiem przyjęło się nazywać godność przyrodzoną i niezbywalną – godnością osobową (przynależną człowiekowi jako osobie), natomiast godność naruszalną – godnością osobowościową²⁹. Godność osobowa jako

²⁷ P. W i n c z o r e k, *Problem prawa naturalnego w dyskusjach konstytucyjnych*, [w:] M. S z y s z k o w s k a (red.), *Powrót do prawa ponadustawowego*, Warszawa 1999, s. 132. Prof. dr hab. Piotr Winczorek od 1990 r. uczestniczył w pracach konstytucyjnych. W Sejmie X kadencji pełnił funkcje doradcy sejmowej Komisji Konstytucyjnej. Od kwietnia 1996 r. był przewodniczącym Zespołu Stałych Ekspertów Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego.

²⁸ Wyrok z dnia 5 marca 2003 r., sygn. akt K 7/01, OTK ZU Nr 3/A/2003, poz. 19; zob. także Wyrok z dnia 14 lipca 2003 r., sygn. akt SK 42/01, OTK ZU Nr 6/A/2003, poz. 63.

²⁹ Zob. np. F. J. M a z u r e k, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2001, s. 75-80; t e n ż e, *Godność człowieka a prawa człowieka*, „Roczniki Nauk Społecz-

wartość bezwzględna jest podstawą godności osobowościowej. Relacji tej nie można odwrócić. Ponadto należy pamiętać, że w wielu znaczących dziełach na temat godności rozważana jest jedynie godność osobowa jako wartość ontyczna³⁰.

Interesujące usystematyzowanie różnych aspektów znaczeniowych pojęcia godności człowieka zaproponował M. Piechowiak. Wyróżnił on cztery typy godności ze względu na sposób ich ugruntowania:

1) godność osobową – przyrodzoną i niezbywalną, będącą źródłem praw człowieka;

2) godność osobowościową – związaną z doskonałością moralną; godność ta może być nabywana lub tracona poprzez własne postępowanie (decyzje) jej podmiotu;

3) godność ugruntowaną w okolicznościach (warunkach) życia – będącą pewnym aktualnym stanem istniejącym zależnie od tego, czy warunki życia (mogą to być zarówno warunki zewnętrzne, obejmujące działania innych ludzi, jak i warunki podmiotowe – zdolności człowieka, możliwości wolnego i rozumnego działania w określony sposób), odpowiadającą temu, kim jest człowiek, czyli zależnie od tego, czy warunki odpowiadają godności osobowej;

4) godność osobistą – pojmowaną jako dobre imię, która może być uznana za szczególny przypadek godności opartej na warunkach życia i zakłada posiadanie w jakimś stopniu godności osobowościowej oraz jest ugruntowana w sądach otoczenia na temat danego człowieka³¹.

Świadomość istnienia różnych aspektów znaczeniowych pojęcia godności człowieka pozwala precyzyjniej określić istotę naruszeń godności w kon-

nym”, 8(1980), s. 29-31; t e n ż ą, *Pojęcie godności człowieka. Historia i miejsce w projektach Konstytucji III Rzeczypospolitej*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 6(1996), s. 5-41; t e n ż ą, *Prawa i obowiązki człowieka w świetle katolickiej nauki społecznej*, „Kościoł i Prawo”, 11(1993), s. 32-33; M. G o g a c z, *Filozoficzna identyfikacja godności osoby*, [w:] J. C z e r k a w s k i (red.), *Zagadnienie godności człowieka*, Lublin 1994, s. 113-140; T. S t y c z e ń, *Prawda o osobie: Godność osobista wobec godności osobowej*, „Ethos”, 12(1997), nr 1-2, s. 243; P. D u t k i e w i c z, *Problem aksjologicznych podstaw prawa we współczesnej polskiej filozofii i teorii prawa*, Kraków 1996, s. 103-106; M. K o r d e l a, *Zarys typologii uzasadnień aksjologicznych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Bydgoszcz–Poznań 2001, s. 64-72.

³⁰ Zob. np. J. W. G a ł k o w s k i, *Jan Paweł II o godności człowieka*, [w:] C z e r k a w s k i (red.), *Zagadnienie godności człowieka*, s. 103-112; M. A. K r ą p i e c, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1999, s. 140-142; T. S t y c z e ń, *W drodze do etyki*, Lublin 1984, s. 269-272; A. R o d z i ń s k i, *Osoba, moralność, kultura*, Lublin 1989, s. 32.

³¹ P i e c h o w i a k, *Filozofia praw człowieka*, s. 343-351.

kretnych przypadkach. Jak słusznie zauważył A. Kość, „godność człowieka jako wartość wewnętrzna sama w sobie jest nienaruszalna, ale jednak wymagany szacunek może być naruszony poprzez zachowanie, które lekceważy albo narusza naturalny status odpowiedzialności osobowej nosiciela wartości”³². Normy prawa pozytywnego mają za zadanie ochronę człowieka przed nieosobowym traktowaniem. Podobna idea przyświeca TK, który – powołując się na orzecznictwo Federalnego Sądu Konstytucyjnego Niemiec – stwierdza, iż „w orzecznictwie konstytucyjnym niektórych krajów europejskich słusznie przyjmuje się, że godność człowieka jako nienaruszalna nie zostaje utracona nawet przez zachowanie się w sposób «niegodny». Nie można jej odebrać żadnej istocie ludzkiej. Wynikające z niej uprawnienie do domagania się szacunku może być jednak przedmiotem naruszeń”³³. Naruszona może być natomiast godność osobowościowa, a w szczególności – jeśli posłużyć się typologią M. Piechowiaka – godność ugruntowana w warunkach życia oraz godność osobista.

W orzecznictwie TK pojawia się jeszcze jeden aspekt znaczeniowy pojęcia godności człowieka wyrażonego w art. 30 Konstytucji, ściśle związany ze stosowaniem tego przepisu. W tym aspekcie godność człowieka rozumiana jest jako klauzula dopełniająca, TK stwierdził mianowicie, że

prawo do ochrony życia prywatnego, tak jak każda inna wolność i prawo jednostki, znajduje swoje umocowanie aksjologiczne w godności osoby, jednakże utożsamianie naruszenia każdego prawa i wolności z naruszeniem godności pozbawiałoby gwarancje zawarte w art. 30 Konstytucji samodzielnego pola zastosowania. Spłycałoby w gruncie rzeczy i nadmiernie upraszczało sens oraz treść normatywną zawartą w pojęciu, którym operuje art. 30 Konstytucji. Obejmuje ono bowiem najważniejsze wartości, które nie korzystają z innych, samodzielnych gwarancji na gruncie konstytucyjnym, a które dotyczą istoty pozycji jednostki w społeczeństwie, jej relacji do innych osób oraz do władzy publicznej³⁴.

³² A. K o ś ć, *Podstawy filozofii prawa*, wyd. 2 poszerzone, Lublin 2001, s. 192.

³³ Wyrok z dnia 5 marca 2003 r., sygn. akt K 7/01, OTK ZU Nr 3/A/2003, poz. 19.

³⁴ Tamże.

II. TREŚĆ NORMATYWNA POJĘCIA GODNOŚCI CZŁOWIEKA
UKSZTAŁTOWANA W ORZECZNICTWIE TK

1. *Ochrona życia i zdrowia w relacji do godności człowieka*

W wypowiedziach TK dotyczących ochrony życia i zdrowia najpełniej uwidacznia się sposób rozumienia pojęcia godności osobowej – przyrodzonej i niezbywalnej. Z zadowoleniem należy przyjąć fakt, że TK w swojej argumentacji na rzecz życia uznaje sam akt istnienia za najwyższą wartość, i to wartość ponadpozytywną, nie podlegającą żadnym ograniczeniom ze strony ustawodawcy.

Jeszcze przed wejściem w życie Konstytucji RP z 1997 r. TK, badając konstytucyjność przepisów ustawy z dnia 30 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 139, poz. 646), obszernie wypowiedział się na temat wartości życia ludzkiego od poczęcia do naturalnej śmierci, przy czym konieczność ochrony życia i zdrowia człowieka wiązał z godnością osoby ludzkiej. Zdaniem TK uchylenie deklaracji, iż prawo do życia ma charakter przyrodzony, nie może być uznane za zmianę o charakterze normatywnym. Przyrodzony charakter danego prawa lub wolności nie jest bowiem zależny od woli ustawodawcy, a w związku z tym nie można cechy tej znieść aktem ustawowym (derogować). Nie leży bowiem w kompetencjach ustawodawcy przyznawanie bądź znoszenie prawa do życia jako wartości konstytucyjnej. Niezależnie więc od tego, czy ustawodawca wyrazi to bezpośrednio w regulacjach ustawowych, czy też nie, w niczym nie może to wpłynąć na przyrodzony charakter prawa do życia³⁵. Racją ostateczną zakazu przerywania ciąży oraz zagwarantowania ochrony zdrowia dziecka poczętego musi być – jak to wyraził TK – uznanie wartości życia poczętej istoty ludzkiej. Nie usprawiedliwiają pozabawiania życia takie przesłanki jak ciężkie warunki życiowe czy trudna sytuacja osobista kobiety ciężarnej, ponieważ nie odnoszą się do sytuacji krańcowych, które jednocześnie mogłyby być uznane za sprzeczne z zasadą ochrony godności osoby ludzkiej³⁶. Jak można domniemywać, sytuacją krań-

³⁵ Orzeczenie z dnia 28 maja 1997 r., sygn. akt K. 26/96, OTK ZU Nr 2(11)/1997, poz. 19.

³⁶ Tamże. Jak wynika z argumentacji TK, chodzi tu o godność osobową jako wartość ontyczną, o godność będącą podstawą bycia osobą. Najwyższą doskonałością bytu jest – zgodnie

cową byłoby zagrożenie życia kobiety ciężarnej, co spowodowałoby powstanie konfliktu dwóch równorzędnych wartości: życia dziecka i życia matki.

W późniejszym orzeczeniu – już pod rządami nowej Konstytucji – TK jeszcze raz podkreślił, że poszanowanie i ochrona prawa do życia stanowi jedną z podstawowych przesłanek realizacji zasady przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka. Art. 38 Konstytucji należy, zdaniem TK, w pierwszym rzędzie rozumieć jako zakaz pozbawiania człowieka życia³⁷.

Interpretacji zasady ochrony życia (art. 38 Konstytucji) i zdrowia (art. 68 Konstytucji) w związku z zasadą godności człowieka dokonał TK badając konstytucyjność ustawy z dnia 23 stycznia 2003 r. o powszechnym ubezpieczeniu w Narodowym Funduszu Zdrowia (Dz.U. Nr 45, poz. 391). Przytaczając treść preambuły do Konstytucji oraz treść art. 30 Konstytucji, TK podkreślił ponadpozytywne znaczenie praw fundamentalnych, nawiązujących wprost do istoty godności ludzkiej. Ustawodawca nie może ich nie tylko kwestionować, ale i ograniczać. Nie są one w zasadniczej swojej treści uzależnione od woli prawodawcy, a tym bardziej od organów stosujących prawo, stąd określa się je mianem praw przyrodzonych. Takie rozumowanie nawiązuje do preambuły i art. 1 Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, z których wynika zasada, że z racji urodzenia się człowiekiem – a nie na podstawie jakichkolwiek innych aktów i czynności prawnych – człowiek jest podmiotem

z nauką Tomasza z Akwinu – akt istnienia, a racją bycia osobą jest istnienie w szczególnie sposób: „W jeszcze bardziej szczególny i doskonały sposób mamy do czynienia z tym, co jednostkowe, i tym, co poszczególne, u jestestw rozumnych [...] I dlatego w odróżnieniu od innych jestestw jednostki natury rozumnej cieszą się szczególnym mianem, mianowicie «osoba»” (*Summa theologica*, I, q. 29, a. 1 co.). Ciężkie warunki życiowe oraz trudna sytuacja osobista kobiety mogą natomiast spowodować naruszenie godności osobowościowej (szeroko pojmowanej jako wartość, którą można nabyć lub utracić), czy też, zgodnie z klasyfikacją M. Piechowiaka, godności ugruntowanej w warunkach życia oraz godności osobistej. Tego rodzaju godność miał zapewne na myśli sędzia TK, L. Garlicki, który w zdaniu odrębnym do analizowanego tutaj orzeczenia powołał się na zasadę godności człowieka, z której istoty wynikać ma „niemożność żądania od kobiety takich ofiar i poświęceń, które w sposób oczywisty przekroczą zwykłą miarę obowiązków związanych z ciążą, porodem i wychowaniem dziecka”. Garlicki zwrócił uwagę na konflikt dóbr nierozłącznie związany z oceną ustawodawstwa aborcyjnego: „Z jednej strony mamy do czynienia z – bardzo przecież istotną – wartością konstytucyjną, jaką jest życie (więc i godność) płodu. Z drugiej strony mamy do czynienia z szeregiem różnego rodzaju wartości określających konstytucyjny status kobiety, a wśród nich centralne znaczenie trzeba przypisać godności kobiety, odnoszonej do wielu różnych sfer jej sytuacji osobistej, społecznej i prawnej”. Należy pamiętać jednak, że godności osobowej nie można sprowadzać do poziomu godności osobowościowej.

³⁷ Wyrok z dnia 23 marca 1999 r., sygn. K. 2/98, OTK ZU Nr 3(25)/99, poz. 38.

wszystkich praw wynikających z jego człowieczeństwa. W tym znaczeniu godność człowieka nie jest uzależniona od woli ustrojodawcy (prawodawcy)³⁸.

W dalszych rozważaniach TK uznał, że swoistą konsekwencją art. 30 jest art. 38 Konstytucji, zgodnie z którym „Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia”. Zdaniem TK nie można mówić o ochronie godności człowieka, jeżeli nie zostały stworzone wystarczające podstawy do ochrony życia. Chodzi tutaj o ochronę życia jako takiego, bez względu na społeczną wartość, jaką przedstawia – co oznacza również niedopuszczalność różnicowania wartości ludzkiego życia w zależności od np. pozycji społecznej albo wieku konkretnej osoby³⁹.

Niewątpliwie również – twierdzi TK – z art. 30 i 38 Konstytucji wyjątkowo mocno, wręcz nierozdzielnie, związany jest art. 68 Konstytucji. Ochrona zdrowia jest ściśle związana z ochroną życia, a prawo do życia z godnością człowieka⁴⁰.

2. Zakaz instrumentalnego traktowania człowieka

Z rozumieniem godności człowieka jako wartości ontycznej ściśle wiąże się zakaz nieosobowego traktowania jednostki ludzkiej, uprzedmiotowienia jej. Również TK wyraził taki pogląd, twierząc, że na tle art. 30 Konstytucji sytuacja, w której człowiek stawałby się wyłącznie przedmiotem działań podejmowanych przez władzę, byłby „zastępowalną wielkością”, a jego rola sprowadzałaby się do czysto instrumentalnej postaci lub zarzut „ustawowego odprzedmiotowania-urzeczowienia” mogą być uznane co do zasady za naruszenie godności. Przy ocenie, czy rzeczywiście do takiego arbitralnego naruszenia godności ludzkiej dochodzi, muszą być uwzględnione okoliczności konkretnego wypadku⁴¹.

Przykładem konkretnego wypadku, w którym może dojść do uprzedmiotowienia człowieka, jest dopuszczalność eksperymentu badawczego, rozważana przez TK na długo przed wejściem w życie Konstytucji RP z 1997 r. TK stwierdził wówczas, że dopuszczenie eksperymentu badawczego bez zgody osoby, na której eksperyment jest dokonywany, narusza zasadę demokratycz-

³⁸ Wyrok z dnia 7 stycznia 2004 r., sygn. akt. K 14/03, OTK ZU Nr 1/A/2004, poz. 1; por. także, Wyrok z dnia 15 listopada 2000 r., sygn. P. 12/99, OTK ZU Nr 7(37)/2000, poz. 260.

³⁹ Wyrok z dnia 7 stycznia 2004 r., sygn. akt. K 14/03, OTK ZU Nr 1/A/2004, poz. 1.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Wyrok z dnia 15 października 2002 r., sygn. akt SK 6/02, OTK ZU Nr 5/A/2002, poz. 65.

nego państwa prawa poprzez pogwałcenie godności człowieka, sprowadzonego w takim przypadku do roli obiektu doświadczalnego⁴². Samo przeprowadzenie eksperymentu badawczego zagrażającego dobrom prawnie chronionym jednostki, na której eksperyment jest dokonywany, może być – zdaniem TK – w świetle określonych warunków dopuszczalne z uwagi na spodziewane korzyści z przeprowadzonego eksperymentu dla wzbogacenia wiedzy. W żadnym wypadku nie może być jednak naruszona wolność biorącego udział w eksperymencie. Osoby, które nie są zdolne do swobodnego podejmowania decyzji i wyrażenia woli, nie mogą być przedmiotem eksperymentów badawczych⁴³.

Niebezpieczeństwo uprzedmiotowienia może dotyczyć również – zdaniem TK – sytuacji osób poddanych leczeniu odwykowemu. Jak twierdzi TK, pozostawienie w trakcie leczenia odwykowego decyzji o zakresie ograniczenia wolności osoby poddanej takiemu leczeniu innym podmiotom sprowadza osobę leczoną do przedmiotu, a nie podmiotu leczenia. Narusza więc godność tej osoby chronioną przez art. 30 Konstytucji⁴⁴.

3. Minimalny standard godnego życia

Znaczna ilość orzeczeń TK, w których jest mowa o naruszeniu godności człowieka, dotyczy zabezpieczenia godnych warunków życia, a w szczególności zabezpieczenia potrzeb mieszkaniowych i środków utrzymania.

W kilku orzeczeniach TK dotyczących tzw. eksmisji na bruk wskazano na konieczność zapewnienia człowiekowi minimalnych standardów życia, których wymaga poszanowanie godności osoby ludzkiej. TK *expressis verbis* wyraził swoje stanowisko, że przesłanką poszanowania godności człowieka jest m.in. istnienie pewnego minimum materialnego, zapewniającego jednostce możliwość samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie, oraz stworzenie każdemu człowiekowi szans na pełny rozwój osobowości w otaczającym go śro-

⁴² Uchwała z dnia 17 marca 1993 r., sygn. W. 16/92, OTK 1993 – cz. I, poz. 16.

⁴³ Tamże. Zakaz przedmiotowego traktowania człowieka szczególnie wyraźnie został wyartykułowany w imperatywie kategorycznym I. Kanta: „Postępuj tak, abyś człowieczeństwa tak w twojej osobie, jako też w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako celu, nigdy tylko jako środka” (I. K a n t, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Wiesbaden 1960, s. 62; cyt. za: K o ś ć, *Podstawy filozofii prawa*, s. 191). P. Tuleja zauważył, że uzasadnienie zakazu przedmiotowego traktowania jednostki można wprawdzie przypisać już św. Tomaszowi z Akwinu, jednak dla przeniesienia tego zakazu na grunt prawa pozytywnego szczególne znaczenie miały poglądy Kanta. Zob. T u l e j a, *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności*, s. 100.

⁴⁴ Wyrok z dnia 8 listopada 2001 r., sygn. P. 6/01, OTK ZU Nr 8(46)/2001, poz. 248.

dowisku kulturowym i cywilizacyjnym⁴⁵. TK uznał też, że poszanowanie godności ludzkiej wymaga, by w razie orzeczenia eksmisji, przynajmniej pewnym kategoriom podmiotów – ze względu na ich szczególną sytuację osobistą, rodzinną lub materialną – udzielono ochrony⁴⁶.

W wypowiedziach dotyczących bezrobocia TK wskazywał na obowiązek państwa w sferze jego działalności socjalnej zapewnienia jednostce, będącej bez pracy, warunków realizacji jej prawa do egzystencji i wolności z uwagi na niezbywalną, przyrodzoną godność człowieka. Zabezpieczenie społeczne gwarantowane bezrobotnym przez państwo powinno zapewnić im co najmniej minimum socjalne⁴⁷.

Wykonywana praca natomiast powinna być – zdaniem TK – godziwie wynagradzana, niezależnie od jej wartości rynkowej. Godziwym wynagrodzeniem jest takie, które wystarcza na zaspokojenie pewnych uzasadnionych potrzeb życiowych jednostki – minimalnego standardu godnego życia⁴⁸.

4. *Ochrona dóbr osobistych człowieka*

Na treść normatywną pojęcia godności człowieka składa się również sfera praw do ochrony czci i dobrego imienia, co wyraża się też w zasadzie domniemania niewinności. TK w wielu orzeczeniach poruszał te kwestie, odnosząc je do ochrony godności.

Badając konstytucyjność uchwały Sejmu RP z dnia 28 maja 1992 r., zobowiązującą Ministra Spraw Wewnętrznych do podania pełnej informacji na temat urzędników państwowych od szczebla wojewody wzwyż, posłów, senatorów, prokuratorów, adwokatów, radnych gmin i członków zarządów gmin będących współpracownikami UB i SB w latach 1945-1990, TK uznał m.in., że jest niezgodna z art. 1 Konstytucji RP przez naruszenie zasady demokratycznego państwa prawa, w szczególności przez niezapewnienie ochrony praw osoby ludzkiej i dopuszczenie do naruszenia jej godności⁴⁹. W uzasadnieniu TK powołał się na szereg regulacji prawnych, w których znalazło wyraz pra-

⁴⁵ Wyrok z dnia 4 kwietnia 2001 r., sygn. K. 11/00, OTK ZU Nr 3(41)/2001, poz. 54; zob. także Wyrok z dnia 20 listopada 2001 r., sygn. SK 19/01, OTK ZU Nr 8(46)/2001, poz. 253.

⁴⁶ Wyrok z dnia 2 października 2002 r., sygn. akt K 48/01, OTK ZU Nr 5/A/2002, poz. 62.

⁴⁷ Orzeczenie z dnia 13 lipca 1993 r., sygn. P. 7/92, OTK 1993 – cz. II, poz. 27.

⁴⁸ Wyrok z dnia 7 maja 2001 r., sygn. K. 19/00, OTK ZU Nr 4(42)/2001, poz. 82.

⁴⁹ Orzeczenie z dnia 19 czerwca 1992 r., sygn. U. 6/92, OTK 1992, t. III, cz. I, poz. 13.

wo do ochrony czci i dobrego imienia człowieka, oraz orzecznictwo sądów i poglądy doktryny, z których wynika, że cześć i godność jako wartości właściwe każdemu człowiekowi stanowią jedno z najważniejszych dóbr osobistych człowieka. Ochrona tego dobra obejmuje wszystkie dziedziny jego życia osobistego, zawodowego i społecznego⁵⁰.

W późniejszym okresie, badając konstytucyjność tzw. ustawy lustracyjnej, TK stwierdził, że nie jest przekonywający argument, iż naruszenie dobrego imienia, które może niekiedy łączyć się z publikacją nazwiska w „Monitorze Polskim”, jest przejawem naruszenia godności człowieka. Pełnienie funkcji publicznych jest dobrowolne i jeśli ktoś decyduje się na pełnienie takiej funkcji, to jednocześnie musi zaakceptować wszelkie ograniczenia i niedogodności z nią związane⁵¹. Zdaniem TK naruszenie dobrego imienia osoby publicznej, np. przez publikacje prasowe, jest niejednokrotnie usprawiedliwione interesem publicznym i ochroną demokratycznych instytucji państwa⁵². Prawo do ochrony życia prywatnego osoby publicznej jest więc tutaj ograniczone.

Z ochroną godności i wolności człowieka wiąże się ściśle – zdaniem TK – domniemanie niewinności podniesione do rangi zasady konstytucyjnej. Z zasady tej płynie dyrektywa nakazująca każdego uważać za niewinnego dopóty, dopóki sąd prawomocnym wyrokiem nie stwierdzi jego winy. Domniemanie niewinności gwarantuje obwinionemu odpowiednie traktowanie w sytuacji podejrzenia o popełnienie przestępstwa⁵³.

Kwestia konsekwencji płynących z utraty czy też osłabienia godności osobistej człowieka (rozumianej jako jego dobre imię i zasługiwanie na szacunek otoczenia) w efekcie niegodnych zachowań samego człowieka była przedmiotem rozważań TK jeszcze w początkowym okresie jego działalności, a sprawa dotyczyła uprawnień kombatanckich⁵⁴. TK wyraził opinię, że osoba ubiegająca się o przyznanie uprawnień kombatanckich powinna spełniać kryteria określone w ustawie (bycie zasłużonym dla narodu i państwa) i przy jej ocenie należy brać pod uwagę przede wszystkim jej postawę w okresie „walk o narodowe i społeczne wyzwolenie Ojczyzny”. W szczególnych

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Wyrok z dnia 5 marca 2003 r., sygn. akt K 7/01, OTK ZU Nr 3/A/2003, poz. 19.

⁵² Tamże.

⁵³ Wyrok z dnia 16 maja 2000 r., sygn. P. 1/99, OTK ZU Nr 4(34)/2000, poz. 111; Wyrok z dnia 27 lutego 2001 r., sygn. K. 22/00, OTK ZU Nr 3(41)/2001, poz. 48; Wyrok z dnia 29 stycznia 2002 r., sygn. K. 19/01, OTK ZU Nr 1/A/2002, poz. 1.

⁵⁴ Orzeczenie z dnia 20 grudnia 1988 r., sygn. U. 10/88, OTK 1988, t. I, poz. 8.

wypadkach nie można jednak pomijać tych postaw i zachowań, które miały miejsce w późniejszym okresie i kolidowały z godnością człowieka oraz podstawowymi wartościami humanizmu. Powyższy charakter tych zachowań nie dawałby podstaw do stwierdzenia, że osoba ubiegająca się o przyznanie uprawnień kombatanckich jest godna szacunku i uznania⁵⁵.

5. Godność człowieka a naruszenie praw człowieka

TK wyraził pogląd, że naruszenie podstawowych praw człowieka stanowi jednocześnie pogwałcenie godności człowieka⁵⁶. Jednakże w orzecznictwie TK pojawia się rozróżnienie między prawami nawiązującymi wprost do istoty godności ludzkiej, wyrażającymi jej kwintesencję i mającymi charakter praw fundamentalnych (przyrodzonych), oraz prawami, które nie są prostą emanacją godności ludzkiej, a stanowią jedynie formę lub jedną z form zabezpieczenia praw człowieka, mają więc charakter praw umożliwiających realizację innych praw i wolności⁵⁷.

Konsekwencją wskazanego wyżej rozróżnienia jest uznanie przez TK, że prawa przyrodzone nie mogą być ani kwestionowane, ani ograniczane przez ustawodawcę – jak to wyraził TK – nie są one w zasadniczej swojej treści uzależnione od woli prawodawcy, a tym bardziej od organów stosujących prawo, bez względu na to, czy będą to organy administracji publicznej, czy sądy. Natomiast drugi rodzaj praw uzależniony jest w swojej treści od woli prawodawcy. Te bowiem prawa – twierdzi TK – ustrojodawca, a także zwykły ustawodawca może kształtować, poszukując optymalnego modelu, który z jednej strony będzie stwarzać możliwość ich ochrony, z drugiej zaś – kreować instrumenty gwarantujące możliwość realizowania innych konstytucyjnych wartości z uwzględnieniem aksjologii demokratycznego państwa prawa⁵⁸.

W praktyce orzecniczej TK odnajdujemy przykłady praw człowieka, które zaliczone zostały do praw wprost wynikających z godności człowieka oraz takich praw, które uznano za nie związane bezpośrednio z ludzką godnością.

Za przyrodzone, niezbywalne naturalne prawo zostało uznane przez TK prawo człowieka do swobodnego zapewnienia swym dzieciom wychowania

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Wyrok z dnia 25 lutego 2002 r., sygn. SK 29/01, OTK ZU Nr 1/A/2002, poz. 5.

⁵⁷ Wyrok z dnia 15 listopada 2000 r., sygn. P. 12/99, OTK ZU Nr 7(37)/2000, poz. 260.

⁵⁸ Tamże.

religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami⁵⁹. Również, zdaniem TK, nadmierne ograniczenie praw i swobody działalności związków zawodowych prowadzić może do naruszenia praw pracowniczych, w tym też godności człowieka⁶⁰. W innym orzeczeniu TK wyraził pogląd, że z uwagi na to, że źródłem wszystkich wolności i praw jest godność człowieka, którą art. 30 Konstytucji charakteryzuje jako „przyrodzoną i niezbywalną”, różnego rodzaju osoby prawne typu korporacyjnego korzystają z nich również, ale tylko w takim zakresie, w jakim w ich działalności manifestuje się wynikająca z Konstytucji wolność zrzeszania się i inne konstytucyjnie zagwarantowane prawa jednostki. Dotyczy to również prawa własności i innych praw majątkowych⁶¹.

Prawo do paszportu było najpierw uznane za prawo wynikające z godności człowieka, kiedy to TK wyraźnie stwierdził, iż nie ulega wątpliwości, że prawo obywatela do uzyskania paszportu wynika zarówno ze szczególnej normy art. 52 ust. 2 Konstytucji, jak i z ogólnych zasad wolności i godności człowieka⁶². W późniejszym orzeczeniu jednak TK wyraził przekonanie, że prawo do paszportu nie jest prawem abstrakcyjnym, które przynależy jest każdemu człowiekowi, i wynikającym z jego przyrodzonej godności, lecz prawem do dokumentu, w którym państwo poświadcza tożsamość i za którym idzie deklaracja państwa dotycząca ochrony osoby paszport posiadającej⁶³.

Kilkakrotnie TK wypowiadał się na temat różnych praw, które nie wynikają z godności. Jednym z nich jest prawo do emerytury o określonej wysokości. TK stwierdził, że wyrażony w art. 30 Konstytucji nakaz poszanowania i ochrony przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka nie nakłada na ustawodawcę obowiązku zaspokojenia wszelkich, nawet uzasadnionych, potrzeb obywatela. Poziom gwarancji socjalnych, do których udzielenia zobowiązany jest ustawodawca na mocy Konstytucji, nie może abstrahować od sytuacji ekonomicznej społeczeństwa i możliwości finansowych budżetu państwa⁶⁴. Ustawowe ograniczenie odszkodowania również – zdaniem TK

⁵⁹ Orzeczenie z dnia 30 stycznia 1991 r., sygn. K. 11/90, OTK 1991, poz. 2.

⁶⁰ Wyrok z dnia 13 marca 2000 r., sygn. K. 1/99, OTK ZU Nr 2(32)/2000, poz. 59.

⁶¹ Wyrok z dnia 29 maja 2001 r., sygn. K. 5/01, OTK ZU Nr 4(42)/2001, poz. 87.

⁶² Postanowienie z dnia 5 grudnia 1997 r., sygn. Ts 1/97, OTK ZU Nr 2(17)/98, poz. 17.

⁶³ Wyrok z dnia 1 czerwca 1999 r., sygn. SK 20/98, OTK ZU Nr 5(27)/99, poz. 93.

⁶⁴ Postanowienie z dnia 28 maja 2002 r., sygn. akt Ts 1/02, OTK ZU Nr 1/B/2003, poz. 18; zob. także postanowienie z dnia 6 września 2000 r., sygn. Ts 69/00, OTK ZU Nr 7(37)/2000, poz. 277.

– nie pozostaje w żadnym związku z naruszeniem godności ludzkiej⁶⁵. Podobnie unormowania dotyczące statusu prawnego sędziów w swojej treści uzależnione są od woli prawodawcy (mają bowiem na celu nie ochronę indywidualnych interesów osób piastujących stanowiska sędziów, lecz zapewnienie prawidłowego funkcjonowania władzy sądowniczej w interesie ogółu), a nie wynikają z przyrodzonej godności człowieka⁶⁶. Prawo do sądu również bezpośrednio nie wynika – zdaniem TK – z godności człowieka, chociaż może służyć ochronie tej godności⁶⁷. TK stwierdził też, że ustalenie terminu do dochodzenia praw przez kombatanatów, nie wpływające równocześnie na samo istnienie kombatantstwa, nie może być uznane za naruszenie godności człowieka⁶⁸.

PODSUMOWANIE

Na zakończenie rozważań dotyczących pojęcia godności człowieka w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego wypada wyrazić uznanie dla tego sądu, że sięgając do doktryny stara się wnikać w teoretyczne i filozoficzne podstawy pojęcia godności, co skutkuje efektywniejszym wykorzystaniem art. 30 Konstytucji jako wzorca kontroli konstytucyjności prawa.

Doniosłe znaczenie ma uznanie przez TK, że art. 30 Konstytucji może stanowić samodzielną podstawę skargi konstytucyjnej, co oznacza, że ma charakter prawa podmiotowego, a nie stanowi tylko zasady ogólnej, adresowanej głównie do władz państwowych, nie dającej podstawy do konkretnych roszczeń.

Na szczególną aprobatę zasługuje fakt, że TK podkreśla ponadpozytywny charakter ludzkiej godności, stwierdzając jednocześnie, że nie można mówić o ochronie godności, jeśli nie zostały stworzone wystarczające podstawy do ochrony życia i zdrowia człowieka.

Analiza orzecznictwa polskiego TK prowadzi do wniosku, że zasada godności człowieka wyrażona w Konstytucji RP nie jest jedynie ornamentem

⁶⁵ Wyrok z dnia 2 czerwca 2003 r., sygn. SK 34/01, OTK ZU Nr 6/A/2003, poz. 48.

⁶⁶ Wyrok z dnia 25 lutego 2002 r., sygn. 29/01, OTK ZU Nr 1/A/2002, poz. 5.

⁶⁷ Wyrok z dnia 15 listopada 2000 r., sygn. P. 12/99, OTK ZU Nr 7(37)/2000, poz. 260.

⁶⁸ Wyrok z dnia 15 kwietnia 2003 r., sygn. akt SK 4/02, OTK ZU Nr 4/A/2003, poz. 31.

retorycznym, lecz wytycza aksjologiczny kierunek interpretacji całego systemu prawa, co znajduje odzwierciedlenie w praktyce orzeczniczej TK.

BIBLIOGRAFIA

1. *Wykaz orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego, w których pojawia się pojęcie godności człowieka (w porządku chronologicznym)*

- Orzeczenie z dnia 20 grudnia 1988 r., sygn. U. 10/88, OTK 1988, t. I, poz. 8.
Orzeczenie z dnia 19 czerwca 1992 r., sygn. U. 6/92, OTK 1992, t. III, cz. I, poz. 13.
Uchwała z dnia 17 marca 1993 r., sygn. W. 16/92, OTK 1993, cz. I, poz. 16.
Orzeczenie z dnia 13 lipca 1993 r., sygn. P. 7/92, OTK 1993, cz. II, poz. 27.
Uchwała z dnia 16 marca 1994 r., sygn. W. 8/93, OTK 1994, cz. I, poz. 18.
Orzeczenie z dnia 28 maja 1997 r., sygn. akt K. 26/96, OTK ZU Nr 2(11)/1997, poz. 19.
Postanowienie z dnia 5 grudnia 1997 r., sygn. Ts 1/97, OTK ZU Nr 2(17)/1998, poz. 17.
Wyrok z dnia 19 maja 1998 r., sygn. U. 5/97, OTK ZU Nr 4(19)/1998, poz. 46.
Wyrok z dnia 23 marca 1999 r., sygn. K. 2/98, OTK ZU Nr 3(25)/1999, poz. 38.
Wyrok z dnia 1 czerwca 1999 r., sygn. SK 20/98, OTK ZU Nr 5(27)/1999, poz. 93.
Wyrok z dnia 13 marca 2000 r., sygn. K. 1/99, OTK ZU Nr 2(32)/2000, poz. 59.
Wyrok z dnia 16 maja 2000 r., sygn. P. 1/99, OTK ZU Nr 4(34)/2000, poz. 111.
Wyrok z dnia 15 listopada 2000 r., sygn. P. 12/99, OTK ZU Nr 7(37)/2000, poz. 260.
Postanowienie z dnia 6 września 2000 r., sygn. Ts 69/00, OTK ZU Nr 7(37)/2000, poz. 277.
Postanowienie z dnia 28 sierpnia 2000 r., sygn. Ts 87/00, OTK ZU Nr 7(37)/2000, poz. 282.
Wyrok z dnia 27 lutego 2001 r., sygn. K. 22/00, OTK ZU Nr 3(41)/2001, poz. 48.
Wyrok z dnia 4 kwietnia 2001 r., sygn. 11/00, OTK ZU Nr 3(41)/2001, poz. 54.
Postanowienie z dnia 4 kwietnia 2001 r., sygn. S. 2/01, OTK ZU Nr 3(41)/2001, poz. 58.
Wyrok z dnia 7 maja 2001 r., sygn. K. 19/00, OTK ZU Nr 4(42)/2001, poz. 82.
Wyrok z dnia 29 maja 2001 r., sygn. K. 5/01, OTK ZU Nr 4(42)/2001, poz. 87.
Wyrok z dnia 9 października 2001 r., sygn. SK 8/00, OTK ZU Nr 7(45)/2001, poz. 211.
Wyrok z dnia 8 listopada 2001 r., sygn. P. 6/01, OTK ZU Nr 8(46)/2001, poz. 248.
Wyrok z dnia 20 listopada 2001 r., sygn. SK 19/01, OTK ZU Nr 8(46)/2001, poz. 253.
Wyrok z dnia 29 stycznia 2002 r., sygn. K. 19/01, OTK ZU Nr 1/A/2002, poz. 1.

- Wyrok z dnia 25 lutego 2002 r., sygn. SK 29/01, OTK ZU Nr 1/A/2002, poz. 5.
- Wyrok z dnia 23 kwietnia 2002 r., sygn. akt K 2/01, OTK ZU Nr 3/A/2002, poz. 27.
- Wyrok z dnia 27 maja 2002 r., sygn. akt K 20/01, OTK ZU Nr 3/A/2002, poz. 34.
- Wyrok z dnia 2 października 2002 r., sygn. akt K 48/01, OTK ZU Nr 5/A/2002, poz. 62.
- Wyrok z dnia 15 października 2002 r., sygn. akt SK 6/02, OTK ZU Nr 5/A/2002, poz. 65; .
- Postanowienie z dnia 6 marca 2002 r., sygn. akt Ts 145/01, OTK ZU Nr 2/B/2002, poz. 152.
- Postanowienie z dnia 7 maja 2002 r., sygn. akt Ts 145/01, OTK ZU Nr 2/B/2002, poz. 153.
- Postanowienie z dnia 9 maja 2000 r., sygn. akt Ts 84/99, OTK ZU Nr 4/B/2002, poz. 244.
- Postanowienie z dnia 7 października 2002 r., sygn. akt Ts 19/02, OTK ZU Nr 4/B/2002, poz. 270.
- Postanowienie z dnia 23 lipca 2002 r., sygn. akt Ts 33/02, OTK ZU Nr 4/B/2002, poz. 280.
- Postanowienie z dnia 9 października 2002 r., sygn. akt Ts 33/02, OTK ZU Nr 4/B/2002, poz. 281.
- Wyrok z dnia 5 marca 2003 r., sygn. akt K 7/01, OTK ZU Nr 3/A/2003, poz. 19.
- Wyrok z dnia 15 kwietnia 2003 r., sygn. akt SK 4/02, OTK ZU Nr 4/A/2003, poz. 31.
- Wyrok z dnia 29 kwietnia 2003 r., sygn. akt SK 24/02, OTK ZU Nr 4/A/2003, poz. 33.
- Wyrok z dnia 2 czerwca 2003 r., sygn. SK 34/01, OTK ZU Nr 6/A/2003, poz. 48.
- Wyrok z dnia 14 lipca 2003 r., sygn. akt SK 42/01, OTK ZU Nr 6/A/2003, poz. 63.
- Postanowienie z dnia 28 maja 2002 r., sygn. akt Ts 1/02, OTK ZU Nr 1/B/2003, poz. 18.
- Postanowienie z dnia 20 lutego 2003 r., sygn. akt Ts 83/02, OTK ZU Nr 2/B/2003, poz. 94.
- Postanowienie z dnia 14 maja 2003 r., sygn. akt Ts 83/02, OTK ZU NR 2/B/2003, poz. 95.
- Postanowienie z dnia 22 kwietnia 2003 r., sygn. akt Ts 11/03, OTK ZU Nr 2/B/2003, poz. 150.
- Postanowienie z dnia 12 listopada 2003 r., sygn. akt Ts 11/03, OTK ZU Nr 4/B/2003, poz. 226.
- Wyrok z dnia 7 stycznia 2004 r., sygn. akt K 14/03, OTK ZU Nr 1/A/2004, poz. 1.

2. Opracowania

- B ö c k e n f ö r d e E.-W.: Państwo prawa w jednoczącej się Europie, Warszawa 2000.
- B u c i Ń s k a J.: Godność człowieka jako podstawowa wartość porządku prawnego, „Prawo – Administracja – Kościół”, 2001, nr 2/3 (6/7).

- C o m p l a k K. (red.): Godność człowieka jako kategoria prawna, Wrocław 2001.
- Uwagi o godności człowieka oraz jej ochrona w świetle nowej Konstytucji, „Przegląd Sądowy”, 1998, nr 5.
- D u d e k D.: Wprowadzenie, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 IV 1997 roku. Wybór źródeł, Lublin 1998.
- D u t k i e w i c z P.: Problem aksjologicznych podstaw prawa we współczesnej polskiej filozofii i teorii prawa, Kraków 1996.
- G a ł k o w s k i J. W.: Jan Paweł II o godności człowieka, [w:] J. C z e r - k a w s k i (red.), Zagadnienie godności człowieka, Lublin 1994.
- G a r l i c k i L.: Komentarz do art. 30 Konstytucji, (w druku).
- G o g a c z M.: Filozoficzna identyfikacja godności osoby, [w:] J. C z e r - k a w s k i (red.), Zagadnienie godności człowieka, Lublin 1994.
- J a b ł o Ń s k i M.: Pojęcie i ochrona godności człowieka w orzecznictwie organów władzy sądowniczej w Polsce, [w:] K. C o m p l a k (red.), Godność człowieka jako kategoria prawna, Wrocław 2001.
- K a n t I.: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Wiesbaden 1960.
- K e m p e n B.: Godność człowieka jako idea przewodnia konstytucji w Europie, [w:] J. K r u k o w s k i, O. T h e i s e n (red.), Kultura i prawo, t. I: Podstawy jedności europejskiej, Lublin 1999.
- K o r d e l a M.: Zarys typologii uzasadnień aksjologicznych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, Bydgoszcz–Poznań 2001.
- K o ś ć A.: Podstawy filozofii prawa, wyd. 2. poszerzone, Lublin 2001.
- K r ą p i e c M. A.: Człowiek i prawo naturalne, Lublin 1999.
- K r u k o w s k i J.: Chrześcijańska koncepcja praw człowieka podstawą jedności Europy, [w:] Prawnik katolicki a wartości prawa, red. T. Szymański, Kraków 1999.
- Godność człowieka podstawą konstytucyjnego katalogu praw i wolności jednostki, [w:] L. W i ś n i e w s k i (red.), Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona, Warszawa 1997.
- Ł u k a s i e w i c z J.: Zarys nauki administracji, Warszawa 2004.
- M a z u r e k F. J.: Godność człowieka a prawa człowieka, „Roczniki Nauk Społecznych”, 8(1980).
- Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka, Lublin 2001.
- Pojęcie godności człowieka. Historia i miejsce w projektach konstytucji III Rzeczypospolitej, „Roczniki Nauk Prawnych”, 6(1996).
- Prawa i obowiązki człowieka w świetle katolickiej nauki społecznej, „Kościoł i Prawo”, 11(1993).
- P i e c h o w i a k M.: Filozofia praw człowieka, Lublin 1999.
- P o t r z e s z c z J.: Filozoficzne podstawy praw człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, „Roczniki Nauk Prawnych”, 12 (2002), z. 1.
- R o b b e r s G.: Religia i wolność religijna w Niemczech – Bóg w ustawie zasadniczej, [w:] J. K r u k o w s k i (red.), Kultura i Prawo, t. IV: Religia i wolność religijna w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie integracji europejskiej, Lublin 2004.
- R o d z i Ń s k i A.: Osoba, moralność, kultura, Lublin 1989.

- S t y c z e ń T.: Prawda o osobie: Godność osobista wobec godności osobowej, „Ethos”, 12(1997), nr 1-2.
- W drodze do etyki, Lublin 1984.
- T u l e j a P.: Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności, Zakamycze 2003.
- U r b a n e k L.: Pojęcie godności człowieka w Konstytucji RP z 1997 r. a problem definicji, „Prawa Człowieka”, 2000, nr 7.
- W i n c z o r e k P.: Dyskusje konstytucyjne, Warszawa 1996.
- Problem prawa naturalnego w dyskusjach konstytucyjnych, [w:] M. S z y s z - k o w s k a (red.), Powrót do prawa ponadustawowego, Warszawa 1999.
- W o j t y c z e k K.: Ochrona godności człowieka, wolności i równości przy pomocy skargi konstytucyjnej, [w:] K. C o m p l a k (red.), Godność człowieka jako kategoria prawna, Wrocław 2001.

HUMAN DIGNITY IN THE CONSTITUTIONAL TRIBUNAL JUDICATURE

S u m m a r y

The paper analyses and interprets the Polish Constitutional Tribunal judicature in order to examine how the concept of human dignity is understood by this court, and what normative contents are included in the concept of human dignity, as it is formed by the Tribunal judicature.

According to the Tribunal, the concept of human dignity must be understood in two aspects: on the one hand, dignity is an ontic value, innate and indispensable; on the other hand, it is a value which people acquire in the course of their lives, and may lose it through their own or others' acts. This distinction has an enormous impact on the practice of the Constitutional Tribunal judicature.

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: godność człowieka, prawa człowieka, Trybunał Konstytucyjny.

Key words: human dignity, human rights, the Constitutional Tribunal.